

СЕКЦІЯ 5. СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 376-056.36

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2021-4-22>**ДОСЛІДЖЕННЯ РОДИН, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ****Реброва Ольга Олександрівна,**
аспірант*Інститут спеціальної педагогіки та психології імені Миколи Ярмаченка
Національної академії педагогічних наук України*

alimp.kharkov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9540-7556>

Мета – дослідження батьківсько-дитячих відносин на рівні двох підсистем – шлюбної та батьківської – з метою визначення психологічних особливостей родин, які виховують дітей з особливими освітніми потребами.

Методи. Для дослідження родин, які виховують дітей раннього віку з особливими освітніми потребами, були використані такі психологічні методики: «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) Е. Ейдемільера та В. Юстицькіса, «Фрайбурзький особистісний опитувальник» (Freiburg Personality Inventory, FPI), методи «Вивчення акцентуацій характеру» А. Егідеса (у модифікації І. Слободянюка, О. Холодової, О. Олексенко) та «Вивчення батьківського ставлення» А. Варга, В. Століна.

Крім того, реалізовано такі статистичні методи: метод порівняння середніх значень (Compare Means) з метою порівняння середніх показників особистісних чинників у дорослих різних груп.

Результати. У процесі проведеного наукового дослідження були отримані такі результати: вихідним емпіричним фактажем для визначення характеристик дитячо-батьківських стосунків стали змінні, які були визначені за допомогою стандартизованих психодіагностичних засобів. Побудовано факторну модель батьківсько-дитячих взаємовідносин, до яких було включено 10 чинників, а саме: «авторитарна виховна диспозиція», «потуральна виховна диспозиція», «конструктивна виховна протекція», «психастенічна особистісна диспозиція», «амбівалентна особистісна диспозиція», «поблажливо-байдужа особистісна диспозиція», «домінантно-агресивна особистісна диспозиція», «екстравертована особистісна диспозиція», «інтровертовано-педантична особистісна диспозиція», «пасивно-захисна особистісна диспозиція».

Необхідно підкреслити, що під час порівняння середніх показників особистісних чинників респондентів факторна оцінка визначила кількісну міру прояву особистісного чинника.

Узагальнено дані статистично значимих відмінностей щодо вираженості чинників досліджуваних відповідно до статі. Визначено, що жінки більш схильні до прояву конструктивного відношення до власної дитини. Проведено дослідження чинників у досліджуваних за рівнем сімейного функціонування. Визначено, що члени дисфункційної та псевдофункційної родини схильні до утвердження та пропагування культу дитини, вони прагнуть до максимального задоволення різноманітних потреб дитини.

Висновки. Таким чином, змістовне наповнення окреслених чинників батьків є ядром успішної організації та реалізації психологічного супроводу.

Ключові слова: шлюбна та батьківська підсистема, модель, стиль виховання, батьківсько-дитячі відносини, показник, психологічні змінні.

**RESEARCH OF FAMILIES RAISING EARLY CHILDREN
WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS****Rebrova Olha Oleksandrivna,**
Postgraduate Student*Institute of Special Pedagogy and psychology of Mykoly Yarmachenka
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*

alimp.kharkov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9540-7556>

Purpose – research of parent-child at the level of two subsystems of marriage and parental in order to determine the psychological characteristics of families raising children with special educational needs.

Methods. The following psychological techniques were used to study families raising young children with special educational needs, namely: E. Eidemiller's and W. Justitskis's Analysis of Family Relationships,

Freiburg Personality Inventory, FPI); Study of character accentuations (A. Egides in the modification of I. Slobodyanyuk, O. Kholodova, O. Oleksenko and Study of parental attitude) (A. Varga, V. Stolin)

In addition, the following statistical methods were implemented: the method of comparing averages (Compare Means) in order to compare the averages of personality factors in adults of different groups.

Results. In the course of the research the following results were obtained: the initial empirical facts to determine the characteristics of child-parent relationship, became variables that were determined using standardized psychodiagnostic tools and built a factor model of parent-child relationship, which included 10 factors, namely: “authoritarian educational disposition”, “natural educational disposition”, “constructive educational protection”, “psychasthenic personal disposition”, “ambivalent personal disposition”, “indulgently indifferent personal disposition”, “dominant-aggressive disposition” extroverted personal disposition”, “introverted-pedantic personal disposition”, “passive-protective personal disposition”.

It should be emphasized that when comparing the averages of the personal factors of the respondents, the factor assessment determined the quantitative measure of the manifestation of the personal factor.

The data of statistically significant differences in the severity of the factors studied according to gender are summarized. It is determined that women are more prone to show a constructive attitude towards their own child. A study of the factors studied by the level of family functioning. It is determined that members of a dysfunctional and pseudo-functional family tend to establish and promote the cult of the child; strive to meet the various needs of the child.

Conclusions. Thus, the content of the outlined factors of parents is the core of successful organization and implementation of psychological support.

Key words: *marriage and parental subsystem, model, upbringing style, parent-child relations, indicator, psychological variables.*

Вступ. Відомо, що батьки – це особи, які створюють та забезпечують природне середовище з метою гармонійного розвитку і адаптації дитини в соціумі. Науковці зазначають, що батьки можуть позитивно та негативно впливати на розвиток та формування особистості дитини. Позитивний вплив на дитину характеризується проявом безумовної любові до неї без заповідання шкоди один одному. Основна місія батьків – це подати особистісний приклад існування в соціумі та реалізувати виховну функцію. Це впливає на розвиток індивідуальних якостей дитини, а особистісні дисфункції та порушення батьківсько-дитячих стосунків ведуть до формування різноманітних психологічних комплексів і проблем.

Відомо, що важливою для відновлення особистісного й партнерського функціонування родини, особливо в ситуації порушень розвитку в дитини, є здатність дорослого до тестування реальності, що включає можливість реалістично та глибоко оцінювати себе й інших. Зосереджуємо свою увагу на позитивному розвитку стосунків, на важливості розвитку спроможності дорослого розрізняти як особистісні, так і пов'язані з партнером чи дитиною внутрішні психічні переживання та зовнішні стимули, які викликають ту чи іншу поведінку й емоції.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми. Концептуалізація проблеми функціонування родини за допомогою виділення важливих одиниць аналізу є основним теоретико-методологічним завданням. Діагностичну стратегію охарактеризуємо як формалізоване, чітке уявлення про цілі діяльності, етапи й засоби забезпечення результату, а також про необхідні для цього ресурси емпіричного дослідження – спостереження, бесіду, анкетування, тестування. На основі цього необ-

хідно реалізувати модель дослідження родин, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, на рівні двох підсистем – шлюбної та батьківської.

Вивчення батьківсько-дитячих відносин і труднощів, які виникають при цьому, досліджено в наукових працях українських учених, а саме: О. Абрамової, Т. Вісковатової, Н. Погорільської, М. Радченко, Т. Рябовол та ін. У більшості досліджень основним предметом вивчення були батьки з дітьми, які мають психозфізичні та інтелектуальні розлади. Науковці виділяють такі структурні елементи зазначеної проблеми: відчуження в батьківській і батьківсько-дитячій підсистемі, негативне ставлення рідних до дітей з особливими освітніми потребами, гіперопіку дитини, порушення міжособистісних взаємовідносин між членами родини.

Основна одиниця аналізу – це ядрена родина та особливості її існування на рівні двох підсистем – шлюбної та батьківської. Шлюбна підсистема характеризує собою інтимні відносини між подружжям та передбачає прояв симпатії та почуттів щодо того, як потрібно відноситися до свого партнера у стресовій ситуації, як вирішувати конфліктні ситуації. Зазначена підсистема є найскладнішою для дослідження, вона багато в чому прихована від очей сторонніх наглядців. Важливою умовою успішної діагностики є встановлення партнерських стосунків психолога з подружжям. Результативним засобом у даному випадку є спостереження. Батьківська підсистема тісно пов'язана з основними завданнями щодо догляду за дітьми та виховним процесом. Особливості взаємодії в родині впливають на різні аспекти розвитку дитини. Від батьківського ставлення залежить формування відчуття власної адекватності у дитини.

Розглянуті теоретико-методологічні положення сімейної психології стали фундаментом для більш глибокого розуміння функціонування родини, що базується на структурі, динаміці та історії сімейної системи. Подальша системна процедура психологічного супроводу потребує детального обґрунтування моделі діагностики та підбору діагностичного інструментарію для членів родини.

Мета статті – наукове дослідження родин, які виховують дітей з особливими освітніми потребами.

2. Методологія та методи. Вивчення родинної системи у процесі психологічного супроводу відбувалося на базі Закарпатського обласного центру комплексної реабілітації «Дорога життя» у м. Ужгород, Благодійного фонду «Інститут раннього втручання» у м. Харків, корекційно-розвивального центру у м. Києві «KidsRehab» та Центру АВА-терапії «Дім» у м. Харків. Вибірка становила 125 батьків, які перебували у зазначених центрах.

Нами була реалізована модель дослідження родин, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, на рівні двох підсистем – шлюбної та батьківської, а також був розроблений діагностичний комплекс дослідження родинної системи, який включає компоненти, показники та діагностичний інструментарій.

Для дослідження шлюбної підсистеми були використані такі психологічні методики: «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) Е. Ейдемільера та В. Юстицькіса, «Фрайбурзький особистісний опитувальник» (Freiburg Personality Inventory, FPI).

Для дослідження батьківської підсистеми нами було реалізовано такі методики: «Вивчення акцентуацій характеру» А. Егідеса (у модифікації І. Слободянюка, О. Холодової, О. Олексенко) та «Вивчення батьківського ставлення» А. Варга, В. Століна.

3. Результати та дискусії. У нашому дослідженні більша увага була зосереджена на родинах з дітьми віком до 3-х років. Саме батьки, які виховують дітей цього віку, найчастіше звертаються за психологічною допомогою щодо проблемної поведінки їхніх малюків та нездатності успішно комунікувати з ними. Це свідчить про те, що дітям до 3-х років притаманне позаситуативне спілкування, яке відповідає пізнавальній потребі, тому дитина даного віку звертається до дорослого з великою кількістю запитань, оскільки вона проявляє свою зацікавленість щодо всього світу (Захарюта, 2009).

За допомогою статистичного аналізу на першому етапі емпіричного дослідження було реалізовано факторизацію вихідних даних для визначення факторної структури родинної системи. Для вивчення факторизації даних стали у нагоді змінні, які були виділені за допомогою таких психологічних методик: «Вивчення

акцентуацій характеру» А. Егідеса (у модифікації І. Слободянюка, О. Холодової, О. Олексенко) (Егідес, 2002), «Визначення батьківського ставлення» (Варга, Столін, 2016), «Аналіз взаємовідносин у родині» (Ейдемільер, Юстицькіс, 1999), «Фрайбурзький особистісний опитувальник» ((FPI) для вивчення індивідуально-психологічних якостей батьків) (Луценко, 2016). За допомогою методик діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі та схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса було визначено факторизацію методом виділених нами компонентів з варімакс-обертанням матриці психологічних шкал, в результаті чого було проаналізовано факторну модель батьківсько-дитячих стосунків у рамках шлюбної підсистеми.

Аналізуючи отримані результати, ми визначили, що перший чинник характеризується 10,7% дисперсії ознак, що описує родинну систему, яка більш детально досліджується додатним полюсом десяти психологічних шкал. Детальне обґрунтування даного чинника дало змогу пояснити його основу, головний зміст якої – це особистісна настанова щодо нехтування потреб дитини, перебільшення вимог, заборони та покарання. Необхідно підкреслити, що в основу зазначеної суб'єктивної настанови батьків вкладено особистісний комплекс дезадаптивних виховних стратегій, які характеризуються недовідомим розвитком почуттів, спрямованістю негативних рис на власну дитину, нестійкістю стилю виховання тощо.

У даний чинник були включені психологічні шкали, які характеризували батьківсько-дитячі стосунки з визначенням найбільшого факторного значення нехтування потребами власної дитини. За результатами дослідження визначено показник 0,75, що свідчить про те, що стиль батьківського виховання базується на недостатньому бажанні задовольнити потреби дитини. Критерій «надмірність суворих покарань» з показником 0,74 описує тип батьківського виховання і свідчить про спрямованість батьків на використання суворих покарань навіть на незначні негативні вчинки дитини. Критерій «надмірність вимог та обов'язків» визначений з показником 0,72, що свідчить про пред'явлення вимог до власної дитини, які суперечать її здібностям. Такі вимоги не допомагають гармонійному розвитку особистості дитини та можуть травмувати її психіку. Критерій «перебільшення вимог та заборон» має показник 0,70, що описується як відхилення в процесі виховання дитини, що характеризується застосуванням до власної дитини значної кількості вимог, які обмежують її свободу та самостійність. Критерій «недостатній рівень прояву батьківських почуттів» був виявлений з показником 0,65,

що характеризується відсутністю почуття обов'язку, прояву любові до дитини, бажання реалізувати себе в дітях. Критерій «спрямування негативних індивідуально-психологічних якостей» був виявлений на рівні 0,63, що свідчить про перенесення на власну дитину негативних якостей - агресії, злості, ненависті. Критерій «змінний стиль виховання» був виявлений на рівні 0,61, що характеризує цей тип батьківського виховання, який має мінливий стиль виховних прийомів. Критерій «створення конфліктної ситуації в процесі виховання» був виявлений на рівні 0,60, що проявляється у вираженні невдоволення подружжя виховними методами один одного.

У родині у такій ситуації виховання часто стає «полем битви» батьків, які конфліктують, керуючись турботою про благо дитини. Критерій «постійний контроль за поведінкою дитини» був виявлений на рівні 0,46, що описує тип батьківського відношення, який характеризується використанням батьками авторитарних методів у процесі виховання дитини з особливими освітніми потребами. Критерій «перевага дитячих якостей» був виявлений на рівні 0,45. Такий показник характеризує небажання батьків бачити дорослішання дитини і прагнення будувати таку модель виховання з метою збереження дитячих якостей.

Таким чином, проаналізувавши психологічні змінні, які були включені до першого чинника, йменуємо його як авторитарну виховну диспозицію.

Характеризуючи другий чинник, що має 6,0% дисперсії ознак, зазначимо, що він відображає батьківсько-дитячі стосунки, які змістовно розкриваються за допомогою додатних полюсів трьох психологічних шкал, які описують батьківську підсистему. У даний чинник були включені такі психологічні шкали з найбільшою факторною вагою, а саме: «удосконалення почуттєвої сфери батьків» з вираженим показником 0,75, що окреслює тип батьківського ставлення (в процесі порушення подружніх взаємовідносин між батьками утверджується й популяризується культ дитини, в результаті чого може виникнути домінантна протекція); «поблажливе ставлення» з вираженим показником 0,73, що окреслює те, що батьки прагнуть максимально реалізувати матеріально-побутові та духовні потреби дитини (зокрема, в емоційному контакті).

Аналізуючи змістовне наповнення психологічних шкал, що включені до другого чинника, відзначимо спільну для них особливість. Усі вони описують потуральний стиль виховання дитини, що проявляється у недостатній увазі батьків до дитини. Вважаємо, що такі особистісні настанови батьків визначатимуть специфічні особливості та ефективність психологічного супроводу батьків, які виховують

дітей з проблемами розвитку. Таким чином, проаналізувавши ці психологічні змінні, йменуємо як їх загалом потуральною виховною диспозицією.

Наступний чинник має 5,9% дисперсії ознак, що показує індивідуально-психологічні якості батьків, які відповідно до змісту визначаються від'ємним полюсом однієї й додатним полюсом п'яти психологічних шкал. У цей чинник було включено з найбільшою факторною вагою такі психологічні шкали: «зниження уваги до дитини (гіпопротекція)» з показником 0,75. Цей тип батьківського ставлення характеризується перебільшеним бажанням батьків брати активну участь у процесі виховання своєї дитини; «надмірна опіка (гіперпротекція)» з визначеним показником 0,66, що описує батьківське ставлення до дитини, за якого члени родини приділяють багато часу вихованню своєї дитини; «прийняття та відторгнення» з показником 0,65 показує виражене позитивне ставлення до власної дитини, коли батьки приймають дитину повністю, поважають її індивідуальність, потреби, віддають їй весь свій вільний час; «співпраця» з отриманим показником 0,64, який детально описує зацікавленість батьків у всьому, чим цікавиться їх дитина, оцінюють її здібності, стимулюють її до прояву самостійності, спілкуються з нею на рівних; тип батьківського ставлення «співіснування» з показником 0,51 характеризує бажання батьків зменшити психологічну відстань між ними та дитиною, коли батьки прагнуть бути ближчими до неї та реалізовувати її основні розумові потреби, оберігати від неприємностей; «страх втратити дитину» з показником 0,47 характеризується високим рівнем невпевненості, страхом помилитися, проявом перебільшення хворобливості дитини.

Таким чином, проаналізувавши психологічні змінні, які були включені до третього чинника, йменуємо його як конструктивну виховну протекцію.

Четвертий чинник батьківсько-дитячих стосунків має 5,1% дисперсії ознак, що формально описується додатним полюсом п'яти психологічних шкал. Шкала «сенситивний тип» з визначеним показником 0,70 характеризується індивідуально-психологічними якостями досліджуваних, а саме: страхом, гіперчутливістю, емоційністю, відповідальністю, високим рівнем дисциплінованості, завищеними вимогами до своєї особистості. Шкала «лабільний тип» з вираженим показником 0,65 характеризується такими якостями, як постійна зміна настрою, комунікабельність, доброзичливість, емпатійність, чесність. Дорослі емоційно реагують на знаки уваги, стимулювання. Описуючи властивості шкали «циклоїдний тип» (0,62), необхідно підкреслити, що для такого типу характерні циклічні

зміни емоційного стану, життєрадісність, самокритичність у процесі зміни настрою. Описуючи шкалу «гіпотимічний тип» з представленим показником 0,49, необхідно зазначити, що такий тип характеризується певними індивідуально-психологічними особливостями, а саме: добросовісністю, вираженням критичного світобачення. Особистості з таким психотипом частіше залишаються вдома, забезпечуючи комфортні умови. Але у несприятливих ситуаціях можуть ображатися, проявляють журбу, постійно шукають хвороби в собі, не проявляють зацікавленості у чомусь та не мають хобі. Аналізуючи шкалу «психостеноїдний тип» з показником 0,49, необхідно зазначити, що йому характерні такі особливості: самокритичність, акуратність, відповідальність, сумлінність, врівноваженість, але в різних життєвих ситуаціях може проявлятися невпевненість та страх.

Аналіз всіх психологічних шкал, що включені до четвертого чинника, дає змогу зробити висновок, що у ньому переважають тривожні прояви з вираженням невпевненості в собі, страху та вразливості. Необхідно підкреслити, що при цьому психологічний супровід батьків, які виховують дітей з проблемами розвитку, матиме ефективність залежно від присутності чи відсутності у батьків даного психотипічного комплексу. Отже, всі психологічні шкали четвертого чинника ми називаємо психастенічною особистісною диспозицією.

У процесі факторизації масиву емпіричних даних був визначений п'ятий чинник, що має 5,1% дисперсії ознак та визначається додатним полюсом психологічних шкал чотирьох типів. Шкала «відкритість» з вираженим показником 0,73 описується як комплекс властивостей особистості, які окреслюють її відкритість до соціуму та підвищений рівень самокритичності, виражене бажання до відвертого спілкування з іншими людьми. Аналізуючи шкалу «дратівливість» з показником 0,68, необхідно зазначити, що вона характеризується як система належних станів та особливостей індивіда, що проявляються у нестійкому емоційному фоні. Інша психологічна шкала – «депресивність» – з показником 0,47 розглядається як система станів та якостей особистості, які при високих показниках сприяють діагностуванню стану психопатологічного депресивного синдрому, що виражається в емоційному стані, поведінці, ставленні до своєї особистості та навколишнього середовища. Аналізуючи шкалу «емоційна лабільність» (0,46), яку прийнято розглядати як сукупність відповідних станів та властивостей індивіда з вираженою зміною настрою, високим рівнем комунікації, варто зауважити, що в деяких ситуаціях виражається підвищена збудливість, дратівливість.

Розглядаючи змістовне наповнення описаних психологічних шкал, що належать до п'ятого чинника, можна зробити висновок, що даний психотип включає в себе специфіку психопатологічної депресивності, емоційної нестійкості, а в інших випадках прослідковується виражена відкритість до оточення, спрямованість на налагодження довірливої комунікації. Таким чином, всі психологічні змінні даного чинника йменуємо як амбівалентну особистісну диспозицію.

Аналізуючи шостий чинник, що має 4,9% дисперсії ознак, необхідно підкреслити психологічні властивості досліджуваних, які визначаються додатним полюсом психологічних шкал. Змістовне наповнення даного чинника характеризує особистісну настанову на поблажливо-байдуже відношення батьків, які виховують дитину з проблемами розвитку. До цього чинника з найбільшою факторною вагою включені такі психологічні шкали: «недостатність вимог чи обов'язків», «недостатність вимог – заборон», «відношення до невдач дитини».

Узагальнюючи особливості психологічних шкал шостого чинника, необхідно зазначити, що вони виражають поблажливе батьківське ставлення до дитини. Можна зробити висновок, що визначені особистісні настанови батьків забезпечуватимуть успішність здійснення психологічного супроводу батьків, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. Таким чином, проаналізувавши всі психологічні змінні шостого чинника, йменуємо його як поблажливо-байдужу диспозицію.

Розглядаючи сьомий чинник з 4,6% дисперсії ознак, зазначимо, що він характеризує батьківсько-дитячі стосунки та визначається додатним полюсом психологічних шкал. Аналізуючи цей чинник, необхідно зазначити, що йому властива реактивна й спонтанна агресивність. До сьомого чинника з найбільшою факторною вагою включені такі психологічні шкали: «реактивна агресивність» з визначеним у процесі дослідження показником 0,63 характеризується вираженим агресивним ставленням батьків до людей, які їх оточують, та постійним бажанням домінування, що свідчить про високий рівень психопатизації особистості. Описуючи шкалу «маскулінність чи фемінність» з показником 0,62, зазначаємо, що психічна діяльність характерна чоловічій статі. Психологічна шкала «спонтанна агресивність» з показником 0,47 свідчить про високий рівень психопатизації особистості, що призводить до імпульсивної поведінки.

Аналізуючи психологічні шкали сьомого чинника, зазначимо, що він показує властиву агресивність і виражається у прагненні до домінування, з використанням реактивної та ситуативної агресії. Необхідно зазначити,

що такі особистісні настанови досліджуваних визначатимуть успішний характер процесу психологічного супроводу батьків, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. Цей чинник називаємо «домінантно-агресивна особистісна диспозиція».

Восьмий чинник має 4,4% дисперсії ознак. Він показує батьківсько-дитячі стосунки, які визначаються додатним полюсом чотирьох психологічних шкал.

Змістовне наповнення даного чинника характеризується високим рівнем активності, самостійності, демонстративності, егоцентризму, непостійності поглядів і проявів, екстравертованістю. До даного чинника включені психологічні шкали, про які ітиметься далі. Шкала «параноїдальний тип» з визначенням в процесі дослідження показником 0,62 характеризується високим рівнем активності, самостійності, але в різних негативних ситуаціях може проявлятися агресія, авторитарний стиль, відсутність емпатійності. За шкалою «істероїдний тип» з показником 0,58 притаманний прояв демонстративності. До особливостей даного психотипу необхідно додати ініціативність, комунікативність і активність, прояв організаторських якостей, бажання взяти на себе відповідальність за управління процесом. Розглядаючи шкалу «нестійкий тип» з визначенням показником 0,48, необхідно підкреслити, що особистості з таким типом характерна залежність від інших і відсутність вольового контролю за своєю поведінкою. Для «гіпертимного типу» з показником 0,48 характерний позитивний настрій, зосередженість на оточенні, відкритість до комунікації з людьми.

Здійснивши аналіз зазначених психологічних шкал восьмого чинника, йменуємо його як екстравертовану особистісну диспозицію.

Розглядаючи дев'ятий чинник, що має 4,4% дисперсії ознак, зазначимо, що він описує батьківсько-дитячі стосунки, які визначаються додатним полюсом трьох психологічних шкал, а саме: високим рівнем замкнутості, відстороненості, втомлюваності, прагненням до порядку. До цього чинника були включені три такі психологічні шкали: «шизоїдний тип», «астенічний тип», «епілептоїдний тип».

Узагальнення змістовного наповнення зазначених вище шкал дозволило зробити висновок, що даний чинник характеризується високим рівнем консерватизму. Зазначимо, що така особистісна спрямованість досліджуваних визначатиме особливості та успішний характер психологічного супроводу батьків, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. Таким чином, в процесі змістовного обґрунтування індивідуально-психологічних показників, що були включені до дев'ятого чинника, ми проінтерпретували його як

інтровертовано-педантичну особистісну диспозицію.

Крім того, заслуговує уваги десятий чинник факторної структури батьківсько-дитячих стосунків, який має 4,2% дисперсії ознак і описує індивідуально-психологічні якості досліджуваних через такі чотири психологічні шкали: «комунікабельність»; «невротичність», «сором'язливість», «урівноваженість». Аналізуючи ці шкали, можна зазначити, що за ними виражений особистісний симптоматичний комплекс пасивно-захисного характеру. Відповідно до цього індивідуально-психологічні якості, що відносились до десятого чинника, ми іменуємо як пасивно-захисну особистісну диспозицію.

На основі проведеного статистичного аналізу із визначенням факторної структури дитячо-особистісних взаємовідносин через вихідний емпіричний фактаж (стандартизовані психологічні опитувальники з метою вивчення акцентуацій характеру, відношення батьків до власних дітей, аналіз стосунків у родині та індивідуально-психологічних якостей) визначено факторну модель батьківсько-дитячих стосунків, яка побудована з чітко визначених десяти чинників, які описують досліджуваних нашої вибірки на рівні шлюбної й батьківської підсистем родини як цілісної системи. Зазначена модель представлена на рис. 1.

Таким чином, всі зазначені особистісні диспозиції досліджуваних визначатимуть особливості та успішність характеру їхнього психологічного супроводу. Отримані дані проведеного наукового дослідження будуть включені в основу пошуку моделі психологічного супроводу батьків, які виховують дітей з проблемами розвитку, а також у дослідження самої дитини.

Необхідно підкреслити, що основним результатом проведеного першого етапу дослідження була мінімізація вихідного масиву емпіричних даних до рівня зручної їх інтерпретації. Відповідно до отриманих даних ми сформували факторну модель батьківсько-дитячих взаємовідносин.

На цьому етапі дослідження проведено обрахування факторних оцінок досліджуваних батьків для кожного з визначених чинників як бази з метою визначення реальних відмінностей за рівнем їх прояву в досліджуваних різної статі та віку, а також за рівнем сімейного функціонування (псевдофункційна родина, дифункційна родина, функційна родина).

У нашому науковому дослідженні був реалізований статистичний метод порівняння середніх значень (Compare Means) з метою порівняння середніх показників особистісних чинників у дорослих різних груп. Необхідно підкреслити, що під час порівняння середніх показників особистісних чинників респондентів факторна оцінка визначила кількісну

міру прояву особистісного чинника. На основі цього середнє значення чинника знаходиться в діапазоні від -3 до $+3$.

Проводячи аналіз середніх значень особистісних чинників батьківсько-дитячих взаємовідносин на основі дослідження статі, можна зробити висновок, що у жінок більше виражене відповідальне ставлення до батьківських обов'язків та до потреб і хобі їхніх дітей. Таким чином, дана модель виховання описує особистісну спрямованість досліджуваних на виховання в дитини гуманності, співчуття, емпатії.

На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що відмінності чинників батьківсько-дитячих взаємовідносин в результаті аналізу чоловічої та жіночої статі є вираженими. Були виділені такі чинники: «конструктивна виховна протекція», «поблажливо-байдужа особистісна диспозиція», «пасивно-захисна особистісна диспозиція» та «психастенічна особистісна диспозиція». У жінок були вищі середні значення чинників «конструктивна виховна протекція» та «поблажливо-байдужа особистісна диспозиція».

Наступним кроком нашого дослідження було визначення статистично значимих відмінностей за критерієм сімейного функціонування (псевдофункційна родина, дифункційна родина, функційна родина).

Проаналізувавши статистично значимі відмінності за рівнем вираження чинників батьківсько-дитячих стосунків, які виділені за критерієм сімейного функціонування, можна зробити такі висновки: статистично значимі відмінності в рівні вираження чинників у досліджуваних за різним рівнем сімейного функціонування визначені щодо «потуральної виховної диспозиції», «конструктивної виховної протекції» й «інтровертовано-педантичної особистісної диспозиції». У членів дисфункційної та псевдофункційної родини найбільше виражена «потуральна виховна диспозиція», а у членів функційної родини виражена «конструктивна виховна протекція».

Висновки. На основі проведеного наукового дослідження були отримані такі результати: у роботі зазначено, що вихідним емпіричним фактажем для визначення характеристик батьківсько-дитячих стосунків стали змінні, які були визначені за допомогою стандартизованих психодіагностичних засобів. На основі отриманих результатів була побудована факторна модель батьківсько-дитячих взаємовідносин, до якої увійшли десять чинників, що детально описували досліджуваних.

Рис. 1. Факторна модель родинної системи

На іншому етапі дослідження були узагальнені дані статистично значимих відмінностей з приводу вираженості чинників досліджуваних відповідно до статі. Визначено, що жінки більше схильні до прояву конструктивного ставлення. Виражена виховна модель інфантильного, поблажливого та байдужого батьківського ставлення до власної дитини.

Проаналізувавши результати дослідження, ми визначили, що члени дисфункційної та псевдофункційної родини схильні до утвердження та пропагування культури дитини, прагнуть до максимального задоволення різноманітних потреб дитини. Для представників функційної сімейної системи властиве позитивне ставлення до власної дитини, повага та визнання потреб та інтересів дитини, проведення з нею всього свого вільного часу.

Нині важливою є оптимізація соціального середовища, в якому знаходиться родина, оскільки актуальним і необхідним є подальше нарощування синхронності у процесі морального виховання дітей. У сучасному суспільстві соціально-психологічна робота є одним із важливих інструментів допомоги родинам, які мають дітей з особливими освітніми потребами. Крім того, актуальною залишається необхідність створення різних організацій дітей та молоді з проблемами розвитку та їх родичів, боротьба з упередженістю та стереотипами з боку соціуму, донесення інтересів родини, які виховують дитину з вадами, до органів влади, стимулювання добродійної допомоги таким батькам. Розвиток в Україні багатьох перспективних напрямів надання таких соціально-психологічних послуг стане фундаментом для покращення життя родин, що виховують дітей з особливими освітніми потребами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бодалев А.А., Столин В.В. Общая психодиагностика. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 440 с.
2. Варга А.Я. Системная психотерапия супружеских пар. Москва : Когито-Центр, 2016. 342 с.
3. Егидес А. Как разбираться в людях, или Психологический рисунок личности. Москва : АСТ-Пресс, 2002. 94 с.
4. Захарюта Н.В. Возможности и пути развития творческого потенциала личности детей дошкольного возраста. *Вестник Адыгейского гос. ун-та. Серия «Педагогика и психология»*. 2009. Вып. 4 (51). С. 246–256.
5. Луценко О.Л. Фрайбурзький особистісний опитувальник FPI – перевірка валідності та локальна стандартизація. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2016. Вип. 61. С. 49–54
6. Погорільська Н.І. Чинники та показники психологічної адаптованості матерів дітей юнацького віку з обмеженими можливостями : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.04 ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2010. 15 с.
7. Радчук Г.К. Діалогізація дитячо-батьківських стосунків як чинник ранньої профілактики девіацій у становленні особистості. *Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід* : монографія / О. Янкович, О. Кікінезді, І. Козубовська, В. Поліщук, Г. Радчук та ін. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2018. С. 173–182.
8. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В.Ю. Психология и психотерапия семьи. Санкт-Петербург : Питер, 1999. 656 с.

REFERENCES:

1. Bodalev A.A. (2006), Stolin V.V. Obshhaja psihodiagnostika [General psychodiagnostics]. St. Petersburg : Speech : *Rech'* [in Russian].
2. Varga A.Ja. (2016) Sistemnaja psihoterapija supruzheskih par [Systemic psychotherapy for married couples]. Moscow : *Kogito-Centr* [in Russian].
3. Egides A. (2002) Kak razbirat'sja v ljudjah, ili Psihologicheskij risunok lichnosti [How to understand people, or the Psychological drawing of a person] Moscow : *AST-Press* [in Russian].
4. Zaharjuta N.V. (2009) Vozmozhnosti i puti razvitija tvorcheskogo potenciala lichnosti detej doshkol'nogo vozrasta [Opportunities and ways of developing the creative potential of the personality of preschool children]. *Vestnik Adygejskogo gos.un-ta. Serija: Pedagogika i psihologija – Bulletin of the Adyghe State University. Series: Pedagogy and Psychology*, 4(51), 246–256. [in Russian].
5. Lutsenko O.L. (2016) Fraiburzkyi osobystisnyi opytuvalnyk FPI – perevirka validnosti ta lokalna standartyzatsiia [Freiburg FPI Personal Questionnaire - Validation and Local Standardization]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serija: Psykholohiia – Bulletin of VN Karazin Kharkiv National University. Series: Psychology*, 61, 49–54 [in Ukrainian].
6. Pohorilska N.I. (2010) Chynnyky ta pokaznyky psykhologichnoi adaptovanosti materiv ditei yunatskoho viku z obmezhenymy mozhlyvostiamy [Factors and indicators of psychological adaptability of mothers of young children with disabilities]: *avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykhol. nauk: 19.00.04; nats. un-t im. T. Shevchenka* – author's ref. dis. for science. degree of Cand. psychol. Science : 19.00.04; nat. Univ. T. Shevchenko. Kiev [in Ukrainian].
7. Radchuk H.K. (2018) Dialohizatsiia dytiacho-batkivskykh stosunkiv yak chynnyk rannoï profilaktyky deviatcii u stanovlenni osobystosti. *Teoriia ta praktyka profilaktychnoi roboty z ditmy, skhyl'nymy do deviantnoi povedinky: ukraïnskyi i mizhnarodnyi dosvid* [Dialogization of child-parent relations as a factor of early prevention of deviations in the formation of personality. Theory and practice of preventive work with children prone to deviant behavior: Ukrainian and international experience]; *monohrafiia / O. Yankovych, O. Kikinezhdi, I. Kozubovska, V. Polishchuk, H. Radchuk ta in.* – monograph. Ternopil, 173–182 [in Ukrainian].
8. Jejdemiller Je.G., Justickis V.Ju (1999). Psihologija i psihoterapija sem'i [Family psychology and psychotherapy]. St. Petersburg : Peter [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 10.09.2021.
The article was received 10 September 2021.